

2. Halál

---

*„A por visszatér a földbe, olyan lesz mint volt,
a lélek pedig visszatér Istenhez, aki adta
(Préd 12,7)*

2.1. A LÉLEK TÁVOZÁSA A TESTBŐL

*„Úgy értjük műk es, hogy a
lelke ki kell váljon a testből.”
(Bot Klára, sz. 1944. Lábnik)*

A hosszabb, rövidebb ideig tartó szenvedés után bekövetkező halál az esetek többségében nem éri felkészületlenül a hozzátartozókat. A haldoklás ideje alatt a beteg körül tartózkodó rokonok, szomszédok és más falubeliek a lélek távozásának megkönnyítését elősegítő rítusokkal igyekeznek a szenvedés idejét lerövidíteni, és már ekkor megkezdődik a halál beálltát követő teendők elvégzésének a szervezése. A közösség egyes tagjai mintegy készenléti állapotban vannak már a halál bekövetkezése előtt. Azok a személyek, akik felkérésre, vagy maguktól résztvevői lesznek a halott körüli teendők ellátásában, úgy rendezik mindennapos tevékenységeiket, hogy a halottas háznál végzendő majdani feladatoknak tudjanak eleget tenni.

A hirtelen halálesetektől eltekintve a haldokló hozzátartozói körében, szerettei által kezébe fogott gyertyával hal meg. A földi szenvedés az utolsó sóhajtással véget ér, az utolsó lélegzettel kiszáll a testből a lélek. A moldvai csángók több kifejezést használnak a lélek távozására: Pusztinában *„az utolsó szusszanásal kimegy a lélek”, „elmegey a lélek, az a szuszogó”, „száján menen ki, az utolsó lélegzettel kileheli a lelkét”, Klézsében „kileheli, mint egy pára”, Diószényben „kimen a szuszogója”, „kikoppán a lelke”, illetve Diószényben és Pusztinában „kiszakad a lelke”, Magyarfaluban „az utolsó nagy sóhajjal kiszáll a lelke” az embernek a halál pillanatában. Lábnik beszélgőtársam a következőket mondta el a lélek távozásáról: *„Hogyan menen ki a lélek? Én láttam, hogy menen ki. Szuszog így, felér eddig, s ha felér eddig [a has, illetve a mellkas tájéka], nem szuszog tovább, akkor kimen. Nyel kettőt-hármat, s vége. Én fogtam gyertyát vaj kettőnek, s így láttam én. Addig szuszog, amíg innen felér eddig.” (L./ P.M./1922.).**

A halál beálltakor óvakodnak a hangos siratástól, s erre figyelmeztetik is a magáról esetleg megfélemedező hozzátartozót: *„Engedd, menjen az ő útjára!”*. A hangos siratásról úgy gondolják a moldvai csángók, hogy a

testet még éppen csak elhagyó lélek visszatér a testbe, „visszasíratják”, és ezzel meghosszabbítják a beteg szenvedését. A siratás tilalmának érvényességét és szükségességét olyan történetek erősítik, amelyekben a visszasíratott, még napokig szenvedő beteg beszámolt a halála utáni újáról és a fájdalmas visszatérésről. Pusztinai esetek szép, virágos kertről, virágos fényességről, klézsei történetek szép útról, Magyarfaluban a másvilág földi ember számára elképzelhetetlen szépségéről számoltak be. A halál után visszatérők beszámolóiban közös vonás a megtett szép útról való visszatérés miatt elszenvedett veszteség, ugyanis a megkezdett utat a lélek nem járhatja be újra. Az elvesztett, szépséges, másvilágra vezető út helyett klézsei, lániki esetek az újabb út várható kínjairól, Magyarfaluban a megkezdett jó út helyett egyéb, nehéz útról szólnak.

Halálkor a házbeliük olyan rendkívüli eseményeket is tapasztalhatnak, amelyek okozójának a testből távozó lelket tartják. Szárászon élő diószéni, illetve Egyházasközáron élő klézsei asszony tapasztalta, hogy halálkor az ajtó magától kinyílt, „...nem látjuk, hogy kimenen, de az ajtó, az kinyílik magától.” Pusztinai elbeszélés szerint valamilyen zajt, zörgést okozhat a távozó lélek: „Halltam olyat es, hogy mondták, akkor vaj valami megzördült, vaj valami megmozdult. Akkor azt mondták, valami jel kell legyen, mikor kiszakadt a lélek belőle. Jelek esnek, de nem mindenki hallja. Nem mindenki ismeri meg az olyat.” (P./L.L./1931.). Pusztinában és Magyarfaluban a ház körüli állatok nyugtalan viselkedése is jelezheti a lélek távozását. Ugyanúgy, ahogy halál előtt a haldokló lelkéért megjelent korábbi halottak lelkeit meglátva nyugtalan a kutya vagy az istállóban élő állat, a gazda távozó lelkét meglátva „a tehen megérezte, elbődült nagyot”, „a kutya elkezdett megint bankolni”. Magyarfaluban az állatok jelzésével kapcsolatban saját tapasztalaton alapuló történetet mondtak el: „Nekem es, mikor apám meghalt, úgy ugatott, urált a kutya, s a tehenek bőgtek a pajtába, érezték azok a majorságok, hogy a gazdájuk meghalt. Érzik valamit. Azt mondják, hogy a kutya lássa a halált, mikor jó. Lássák. Mi nem látunk semmit, mikor jó, de a kutya fogja, s ugat, ugat, lássa.” (Mf.–L./ P.L./1967.).

A testből távozó lélek nem csak a ház körül jelez, hanem a távol élő rokonoknak is jelzést ad a halál pillanatában. Az egyéni tapasztalatokat elmondó, utólag teljes bizonyossággal igazolt történetek a léleknek arra a feltételezett tulajdonságára utalnak, hogy tér- és idődimenziókat átlépve, egyidőben, egymástól nagy távolságra fekvő helyeken képes megjelenni, jelzést adni.²⁶ Pusztinában és Magyarfaluban a távolban élő rokon halálának pillanatában olyan álmokat láttak, amiből felébredve a konkrét személy halálára gondoltak, amit másnap telefonon vagy más úton meg is erősítettek: „Méhek felszálltak a fejemre, álmodtam, hajtottam le mind, és

²⁶ Vö. Virt 1987. 36–37.

a leányom akkor halt meg, abba az órába. Tíz órakor álmodtam, és akkor halt meg a leányom, tíz órakor.” (P./Sz.An./1924.). Magyarfaluban a szövést akadályozta a távolban bekövetkező halál: „*Fiunk, mikor halt meg, bent vót a kórházba. Az asszony úgy akarta, hogy szűjenek, vessenek fonalat. Én jöttem a kórházból tőle. Rekecsinből a földön jöttem, délután értem haza. Mikor én hazaértem, még nem vót semmi. Másnap az asszony szőne, vették a fonalat, kínlódtak, s nem ment a vetőfa, kínlódtak. Nem ment egy szálat gyélok, gyélok. Mondom, tudjátok, ez egy jel, meg van halva Laurenszom. Emberem a faluba vót, s egy asszon mondta neki, hogy gyött a telegram.*” (Mf./B.Ma./1922.).

2.2. A LÉLEK TÁVOZÁSÁNAK KÖNNYÍTÉSE, A LÉLEK KIKÍSÉRÉSE

„Mikor meghalt, kiment belőle a lélek, akkor kinyitották az ajtót. Úgy mondták, azért, hogy a lélek kimehessen. (...) Ki es mentek az ajtón gyertyával, úgy mondták, hogy kikísérik a lelkit...”
(Bartos Istvánné – Egyházaskozár, sz.1916. Pusztina)

Pusztinában, Lábnikban, Diószényben és Magyarfaluban a halál beálltakor kinyitják az ajtót vagy az ablakot, hogy a távozó lélek könnyebben elmeessen. Pusztinában úgy is mondják, hogy „*kicsapjuk a lelkit*”, közben imádkoznak: „*Mikor hal meg, kinyissák az ajtót, a Töredelmességet elmondják: »Töredelmességből indulok, ettől a te mindenekfelett való tiszta égő szeretetekvel indíttatván, teljes szívemből s lelkemből, szánom és bánom minden bűneimet, ó, azt tehetném magamat, soha ezekkel a vétkekkel meg nem bántottalak vóna, de kész vagyok ezután inkább meghalni, szerelmes jó Istenem, mintsem halálos vétkekkel tégedet megbántotni, erősíts meg szent malasztidval, azon indulatjainkba, feltett jószándékainkba, hogy a jóba végig éljünk, és a hitbe állhatatosan megmaradjunk, ámen.« Ez a Töredelmesség.*” (P./L.I./1931.). A Pusztina közelében található Kisszaloncon a haldokló mellett, illetve a lélek távozásakor mondott Miatyánkon, Üdvözlégyen és Hiszekegyen kívül egy olyan archaikus ima is illeszkedett az imafüzérbe, amit máskor pénteki imádságként szoktak mondani²⁷: „*Imádkoznak, mondják a Miatyánkot, Üdvözlégyet, meg ezeket. Aztán az én mámám tanított minket, a nagy pénteki imádságot, hogy jó azt imádkozzuk, mikor lássuk, hogy halt meg valaki.*

Mi van ma péntek, / Annak es a napja. / Krisztus ménén kénjára, / Kénján esik esetjin, / Egy mélységes sebjein. / Az én házam Szent Antal, / Négy szegibe négy angyal. / A közepibe egy ótár, / Az ótáron aranykereszt, /

²⁷ Az imádságot elmondó asszony anyjai nagyanyja pusztinai származású.

Itt, ahol a mi urunk, Jézus Krisztus. / A szent haja leeresztve, / Szent ajaka megkékülve, / Jobb kezibe kis könyvicske, / Abból imádkozik vala. / Odamenen Szent Lukács ivangyéhus Isten, / Mi dolog, mi dolog, mi urunk Jézus Krisztus? / A szent hajad leeresztve, / Szent ajakad megkékülve, / Jobb kezedbe kis könyvicske, / Abból imádkozol vala. / Addolog, addolog Szent Lukács ivangyéhus Isten, / Ki vagyok parancsolva a Kálvári hegyre. / Két lábamba két vasszeget Istennek, / Két kezembe két vasszeget Istennek, / Vas ostorokkal ostorojzanak, / Vaslándsákkal döfékeljenek, / Vaskesztyűkvel kesztyűzzenek, / Tövisekvel koronájanak, / Epével itassanak, / Vizes nyálakval köpdössenek, / Véres kendezőkvel kendejzenek, / És a fekete frégynek színyível / Piros véremet elitassák. / Ó, menj el, menj el Szent Lukács ivangyéhus Isten, / Fekete frégynek színyíre, / Hírezzed ezt az én kényyáimat. / Ki elmondja ezt az imádságot / Este lefektibe, / Regvel felkeltibe, / Apját, anyját a Purgatórium tüziből megoáltja, / S magának irgalmat, kegyelmet nyer az Isten előtt, / Ámen.”²⁸ (Ksz. / E.A. / 1927.).

A halál beálltakor a legközelebb álló személy lezárja a halott szemeit, mert „ijesztő”, „csúf a halott”, ha nyitva marad a szeme. Klézsében és Magyarfaluban úgy tartják, hogy a rokonság körében újabb haláleset lesz, ha „néz a halott”. Pusztinában egy fehér vászondarabot, Magyarfaluban egy-egy pénzérmét tesznek a halott nehezen lezárható szemeire, s ezeket később a koporsóban a holttest mellé helyezik. A halott állat egy kendővel felkötik, amit a merevség beállta után vesznek le, és szintén a halott mellé tesznek a koporsóba.

A vizsgált moldvai falvakban – Magyarfalu kivételével – a halott testéből távozó lelket a haláláig kezébe fogott gyertyával kísérik ki a házból. Az égő gyertyát ugyanaz a személy viszi, aki a halál beálltaig a kezében tartotta, a többi ott tartózkodó személy pedig imádkozva követi. Pusztinában az ajtón kilépve keleti irányból, illetve „úgy, mint az oltárt” egyszer vagy háromszor megkerülik a házat. Abban az esetben, ha kerítés vagy más akadály miatt nem kerülhető meg a ház, egymással szembe indulnak, és a gyertyát kézből-kézbe adják, hogy az a szükségesnek tartott irányba járja körül a házat. Miután visszaérnek, a gyertyát az ablakban vagy az asztalon elégetik. Ennek a mozzanatnak Pusztinában ismeretes az a változata, hogy a gyertyát visszaérkezés után a tűzhely fűtőnyílása elé teszik: „Nálunk úgy a szokás, hogy mikor hal meg az ember, tesznek gyertyát a kezibe. Mikor meghött, elment tőle a lélek, s kiveszik a gyertyát, akkor avval a gyertyával megkerülik háromcor a házat. Az vitte, akarkicsoda, aki megfogta akkor a kezeibe. Napfeljövetre indulnak, háromcorig megkerülik, s akkor bemenek, s leteszik a tűz eleibe, oda a szóba eleibe, hogy szíjja be a füstjít. Az ar-

²⁸ Vö. Tánczos 1995. 151–165., 188–231.

ra legyen, hogy avval a két szál gyertya fényességével elkísérték a lelket.” (P./M.M./1949.).

A szövegben feltétlen figyelmet érdemel az az elem, amely megindokolja a használt gyertya letévését visszaérkezéskor a tűzhely, a kemence, „a szoba eleibe, hogy szíjja be a füstjét”. A tűzhely, a kemence a kereszténység előtti hitvilágban gyökerező kultikus hely, ahol a kereszténység elterjedése után is áldozhattak az ősök szellemeinek, és mágikus úton kapcsolatot teremthettek élők és holtak között.²⁹ A lélek kikísérésénél használt gyertya tűzhelyhez helyezésével a távozó lélek (pára, füst analógián alapuló) és az ősök közötti kapcsolatteremtés napjainkig fennmaradó formájával találkozhatunk Pusztinában. Mint később látni fogjuk, a halottal, illetve a lélekkel bármilyen formában érintkező tárgyak az érintkezési mágia révén a holttesthez, illetve a lélekhez hasonlóvá válnak, azt megtestesítik. A kikísérésnél használt gyertya füstje a halott távozó lelket szimbolizálja. Lehetővé téve a füst tűzhelybe, mint kultikus helyre jutását, a léleknek az ősök szellemével való kapcsolatba kerülését segítik elő.

Klézseben és Lészpeden az égő gyertyával kimennek a házból, és az ajtó előtt letérdelve imádkoznak a halott lelkéért. Lábnikból származó egyházaskozári visszaemlékezés szerint az áttelepülés előtt a lábnikiak is kimentek az ajtó elé imádkozni az égő gyertyával, ezzel szemben napjainkban a diószényiekhez hasonlóan az ajtó kinyitása és a halott gyertyával való megkerülése jellemző. Magyarfaluban nem kísérik ki a halott lelket, hanem a kezébe fogott gyertyát egyszerűen elégetik a halott mellett.

A lélek gyertyával történő kikísérésével, illetve a halott megkerítésével kapcsolatban szólni kell a megkerítés, illetve megkerülés proxemikai jelentéséről. A körüljárás „...előírt formák szerint történő rituális mozgás, mely egy középpont körül kört ír le... Célja és funkciója valamely hely, személy, tárgy mágikus védelme, a gonosztól való elzárása.”³⁰

BALÁZS Lajos a haldokló megkerítésének szokásáról írt tanulmányában megállapítja, hogy a haldokló gyertyával való megkerítésével érhető el a gonosz távoltartása. A gonosz a lángkörön nem tud áthatolni, hatalmát nem tudja kiterjeszteni. A megkerítés preventív szokásként a lélek túlvilági létét védi.³¹ A holttest megkerítése, a távozó lélek kikísérése, a ház égő gyertyával történő megkerülése egyrészt megkönnyíti a lélek távozását, másrészt a távozó lelket védi az ártó erőktől, valamint óvja túlvilágra vezető útján. A szokásban egyidejűleg felismerhető annak hármas célja: a könnyítés, a védekezés és az elhárítás. A kikísérés megkönnyíti a lélek tá-

²⁹ László 1944. 381–382., 476.

³⁰ Dömötör 1987. 309.

³¹ Balázs 2001. 265–266.

vozását, a körüljárás védi a lelket az ártó erőktől, és a lélek megóvása elhárítja a visszajárás veszélyét.

Halálkor a házban levő tükröket egy kendővel letakarják, vagy a tükröt megfordítják a falon. A tükröket, illetve a tükröződő felületeket családonként változó módon a temetés napjáig, tehát a halált követő harmadik napig, vagy a hat hetes gyász lejártáig, a halálesetet követő negyvenedik napig tartják letakarva. A tükör letakarásának szokását többnyire racionális okokkal, a gyással összefüggésben magyarázzák: „*ne kevélykedjünk*”, „*a halott nem kell nézni magát*”. A holttest tükröződését a ravatal fölötti tükrökben azért kell megakadályozni, hogy a szobába lépő számára ne legyen ijesztő látvány a halott tükröződő képe. Pusztinában olyan vélemény is elhangzott, hogy „*valami rossz lesz akkor utána*”, ha tükröződik a halott. Magyarfaluból származó egyházaskozári visszaemlékezés szerint a tükrökben megpillantható az ördög, amikor halott van a háznál: „*Akkor tükörbe se nézkelődött bele, nem fészülködünk, mer azt mondtuk, nem szabad. Ez szokás vót, mikor a halott meghótt, még máma es csináljuk. Azt mondták, a tükörbe nem szabadott benézni, mer akkor nézik az ördögöt, és az nem jó, nem szabadott csináljuk. Ez szokás így van most es.*” (Mf.–Ek./Gy.R./1913.). Lábniki és diószényi származású beszélgetőtársaim a tükör letakarását csak egyszerű, újabb kori szokásként említették: „*En láttam itt, hogy a tükröket letakarják, de Móduvába ez nem vót. Nem es igen vót tükör a szobába.*” (D.–Sz./B.J./1906.).

A vizsgált moldvai falvakból származó elbeszélésekben a tükör (tükröződő felületek) letakarásának hiedelemháttére kevésbé fejeződik ki, többnyire racionális magyarázatokat adnak. A hiedelemcselekvés lélekhittelemmel összefüggő alapjainak megértéséhez tágabb kitekintés szükséges. Szükségünk van a kérdésre vonatkozó közlések mellett a moldvai megfigyelések, és az erre vonatkozó, de más területen gyűjtött anyag összevetésére.

1992 november első napjaiban Pusztinában voltam gyűjtőúton. Halottak estéjén Mórinc Margit és Bilibók Katalin otthonában halottak napi zsolttározáson vettem részt. Az esemény azért is kapott különös hangsúlyt, mert a testvérpár napokkal korábban temette el édesanyját, így a negyven napos gyász idejére esett a halottak napi megemlékezés. A házba lépve két dolog azonnal megragadta a figyelmemet: a ház előterében a halott lelkének szánt terített asztal (amire a későbbiekben részletesen kitérek), és a szőtt kendezőkkel, terítőkkal letakart tükrök, üveges szekrények, befüggönyözött ablakok; az összes tükröződő felület lefedése. A zsolttarozás másnapján beszélgettem a testvérpárral. Többek között elmondták, hogy negyven napig minden tükrök- és üvegfelületet letakarva tartanak, mert édesanyjuk (lelke) addig még ott lehet a házban, s nem jó neki, ha meglátja magát a tükrökben, „*az a tükröződés visszatartja*”. A Mórinc testvérek közlése az egyetlen a hat moldvai faluból, amelyben a tükör letakarásának

szükségességét a lélek visszatükröződésének megakadályozása indokolja. A hat község lakói és az onnan elszármazottak elbeszéléseiben található racionális, a gyással összefüggő indoklások a tükör letakarásának legújabb kori magyarázatai.

A Kárpát-medence északi peremvidékén élő, részben székely eredetű zoboraljai magyarok körében 1980-tól 1990-ig végzett gyűjtés alapján kirajzolódik az a folyamat, amint egy szokás – jelen esetben a tükör letakarásának a szokása – az idő múlásával, több generáción keresztül a valami-kori, lélekhit meghatározta hiedelemcselekvésből racionális indíttatású szokássá válik. A vizsgált terület tizenhárom falujának lakói körében egy időben, többé kevésbé három generációhoz köthetően a szokásnak három magyarázata élt.³²

A legidősebbek szerint azért kellett letakarni a tükröt, mert a ravatal fölött levő tükörbe „*ha belenéz a halott, újabb halott lesz*”, „*visszajárna a halott*”. Gesztén elmondták, hogy a fedetlen tükörben a halott visszatükröződő képmásaként megláthatnák a halott lelkét, ami egyrészt a lélek nyugtalanságát okozná, másrészt a lelket meglátó személy halálát jelentené. A tükör letakarása tehát a (képmás)lélek megpillantását, ezzel a lélek visszajárását, illetve az újabb halált akadályozza meg. A zoboraljai magyarok körében még élő hiedelemhátter archaikus párhuzamairól FRAZER-nél a következőket olvashatjuk: „Most már meg tudjuk magyarázni azt az igen elterjedt szokást, hogy ha a házban haláleset történt, befedik a tükröt, vagy a falnak fordítják. Attól félnek ugyanis, hogy azokat a lelkeket, amelyek a tükörben való tükröződés formájában a személyből kivetődnek, magával viheti az elköltözött szelleme, amely a közhiedelem szerint egészen a temetés időpontjáig a házban tartózkodik.”³³

A halott tükröződő képmása a lélek látható formája, amelynek megpillantása halálos veszélyt jelent az élőnek. Az élő személy képmása ugyanígy tükröződik, így a halott számára lelke láthatóvá, tehát megszerezhetővé válik. Így már érthető, hogy az újabb halál ellen egyetlen védekezési lehetőség a tükör letakarása.

A zoboraljai falvak középső generációja a szokást tartja, de annak idősek által még ismert hiedelemhátterét vagy nem ismerik, vagy babonáságnak tartva elutasítják. Ők a gyással összefüggő racionalizált magyarázatot adnak a szokással kapcsolatban: „*Ilyenkor az ember úgysem néz tükörbe, gyász van*”, „*Nem illik tükörbe nézni, mikor halott van*.” A fiatal (felhőtt) korosztály elfogadja a szokást, de annak hátterével nem foglalkozik: „*Így szokás*.”, „*Az nem lehet, hogy a tükör úgy maradjon*.”.

³² Virt 1989. 21–22.

³³ Frazer 1993. 131.

A hat moldvai és a három Baranya megyei csángók lakta faluban a tükör letakarásának újabb kori, racionalizált magyarázata ismert. A halott és az élők lelkének védelmét szolgáló archaikus hiedelemháttér valamikori (részleges) meglétére utalnak azok az elbeszélések, amelyekben meg nem nevezett várható rossz következmény vagy az ördög megpillantásának a veszélye szerepel. A szokással kapcsolatos szegényes hiedelemháttér ismeret összefüggésben állhat azzal a beszélgetőtársak által is említett körülménnyel, hogy évtizedekkel ezelőtt a tükör nem volt gyakori tárgy a házaknál, ennek következtében az egy bizonyos tárgyhoz kötődő szokást a szélesebb körű elterjedést követően az elterjedés időszakára jellemző racionális indokokkal magyarázzák.

A halálesetet a falubelieknek harangozással jelzik. Pusztina kivételével a harangozásból csak a halott korára lehet következtetni: felnőttek a nagy, gyermeknek a kis haranggal harangoznak. Pusztinában férfi halottnak harangoznak a nagy haranggal, asszonynak a kisebbikkel. A halál bekezdését és a halott személyét a falubeliek hamar megtudják, hiszen már a haldoklásnak is hamar híre megy a faluban. Klézsében a halálesetet a halottas háznál az ajtóra kitett fekete kendő is jelzi.

A halál harangozással történő jelzésének kialakult hagyományában a kilencvenes évek elején Pusztinában, durva egyházi beavatkozás következtében, változások történtek. A község római katolikus plébánosa a korábbi években is a felsőbb, egyházpolitikai szempontokat helyezte a falu római katolikus hitközösségének érdekei elé. Ennek következtében megromlott a kapcsolat közte és a falu népe között. 1992-ben tizedek között minden előzetes megbeszélés és bejelentés nélkül önkényesen megváltoztatta a korábbi, hagyományos (napjában háromszori) harangozási rendet, s ezt követően napjában csak egyszer és két napon keresztül engedte meghúzatni a harangokat: *„Most nem tudom mi tud lenni, hogy a páter nem engedi, hogy húzzák meg a harangot. Két napot húzza, de a harmadikon már nem engedi. Kedden este édesanyám meghött. Münk éjjel rá tizenegyre készen vótunk. A nyújtópadra vót téve, el vót látva, jöjjön világ, s jött. Szomszédok, mindegyik eljöttek, de nem húzta meg a harangot. Máccor meghúzták ennek előtte, meg kilenc óraker regvel. Mindenki tudja, ki van meghalva. Most nem engedi meghúzzák kilenckor, meghúzzák délbe. Más van, meghött tizenkettő után, másnap délbe húzzák a harangot. Hótt ülhet itten, nem tudja senki, ki van meghalva. Nem engedi. Mám es veszedett a papval, met a harangokat münk tettük, a templomba dógoztak, most mé nem engedi meg reggelibe es délbe es, négy óraker es. Most nem kapja meg a harangszót, mint a kuttyát, úgy teszik el.”* (P./B.K./1952.)